

BIAŁORUSKI SZLAK BAROKOWY

Białoruś Północno-Wschodnia na Via Regia

PL

Tekst: Wojciech Boberski (noty o obiektach), Michał Kurzej (wstęp)

Konsulatacja naukowa: Andrzej Betlej, Piotr Krasny

Redakcja językowa: Tomasz Pasteczka

Wsparcie merytoryczne: Grzegorz Zajączkowski

Koordynacja projektu: Natalia Kertyczak, Andrei Yanushkevich

Fotografie: Piotr Jamski (wybór zdjęć), Michał Kurzej, Kinga Blaschke

Kolorowanie zdjęć archiwalnych: Nessa Vardamir

Projekt graficzny i skład: Małgorzata Szandała

WSTĘP

Via Regia – to od XIV wieku droga handlowa łącząca Hiszpanię z krajami Europy Wschodniej, a także główny trakt handlowy łączący Kraków, Wielkie Księstwo Litewskie z Moskwą. To również droga wymiany idei pomiędzy Zachodem i Wschodem. Tą drogą na teren Wielkiego Księstwa przybywali artyści ze Śląska, Czech oraz z północnych Włoch, zwłaszcza z rejonu jeziora Como, przynosząc nowe idee artystyczne, wywodzące się z najlepszych realizacji architektonicznych na ziemiach tych artystów.

Broszura „Białoruski szlak barokowy. Białoruś na Via Regia" jest próbą tematycznego spojrzenia na białoruski odcinek Via Regia oraz kwestię architektury sakralnej tego obszaru, będącą unikalnym wyróżnikiem tych terenów w europejskiej przestrzeni kulturowej. W szczególności architektura sakralna drugiej połowy XVIII wieku zostawiła na tych ziemiach ślad w postaci kościołów, charakteryzujących się zwykle dwoma strzelistymi, smukłymi wieżami, prostymi planami architektonicznymi oraz odwołaniem do krzywoliniowych „rzeźbiarskich" fasad. Kościoły te także umiejętnie umieszczone w przestrzeni miast stworzyły swoistą dominantę krajobrazową tych miejscowości.

„Białoruski szlak barokowy" jest turystycznym rozwinięciem głównego przebiegu trasy Via Regia na linii Sandomierz-Lublin-Grodno-Wilno, oraz Wilno-Smoleńsk. Przebiega także poprzez inne lokalne historyczne drogi kulturowe np.: trakt handlowy Wilno-Mińsk-Witebsk. Niniejsza broszura stanowi pierwszy krok w kierunku wytyczenia szlaku architektury barokowej na Białorusi. Naszym celem jest zarówno opracowanie i popularyzacja dostępnych materiałów na ten temat, jak również zachęcenie badaczy do pogłębionych badań w tym zakresie oraz zdynamizowanie turystyki wokół przedstawianych w publikacji obiektów. W pierwszej części projektu udało się opracować grupę obiektów (także niestety już nieistniejących), istotnych dla zrozumienia fenomenu architektury tego obszaru w północno-wschodniej części Białorusi. W przyszłości chcielibyśmy podjąć również tematykę architektury obszaru Białorusi Zachodniej, Południowej (Polesia), Wschodniej (od Orszy do Homla) a także okolic Mińska.

W ramach niniejszej publikacji chcemy rozbudzić zainteresowanie tym zapomnianym przykładem transferu myśli artystycznej, który na ziemiach białoruskich znalazł nową, niezwykłą realizację.

Na drodze do architektury sakralnej XVIII wieku na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego

Zastosowanie linii krzywej jako elementu kompozycji architektonicznej zdarzało się już w średniowieczu, było jednak wtedy ograniczone przede wszystkim do elementów dekoracyjnych, takich jak maswerkowe dekoracje okien czy żebra sklepienne. Popularność krzywoliniowych rzutów architektonicznych przypadła dopiero na w. XVII i mimo wcześniejszych precedensów miała charakter rewolucji. Zainicjował ją Francesco Borromini (1599–1667), który wykazał się niespotykaną wcześniej pomysłowością, zestawiając odcinki okręgów i elips w fantazyjne kompozycje planów architektonicznych, na których wznosił budowle o pofalowanych ścianach, ozdobione wygiętymi gzymsami. Doskonałym przykładem takiego dzieła jest kościół San Carlo alle Quatro Fontane, zbudowany przez niego w Rzymie dla trynitarzy w l. 1634–1644. Ta mistrzowska budowla wzbudziła zachwyt następnego pokolenia architektów. Wyróżniał się wśród nich Guarino Guarini (1624–1683), członek zakonu teatynów, matematyk, filozof i teolog. Kontynuował on architektoniczne eksperymenty Borrominiego, projektując kościoły na rzucie kilku przecinających się elips, i łączył ich wyniki z inspiracją zaalpejską architekturą średniowieczną zarówno z terenu Francji, jak i arabskiej Andaluzji (jak w turyńskim kościele San Lorezo, 1668–1687. Osiągał w tym efekty równie niezwykłe, jak synteza kartezjańskiego racjonalizmu i religijnej mistyki, do której dążył w pismach filozoficznych.

Twórczość Guariniego znalazła licznych kontynuatorów w Piemoncie. Należeli do nich Filippo Juvarra (1678–1736), twórca pałacu myśliwskiego w Stupinigi pod Turynem (1729–1733) – monumentalnego założenia z wielką salą na rzucie dwóch skrzyżowanych elips, a także Benedetto

Vittone (1705–1770), twórca wielu okazałych budowli o centralizujących wklęsło-wypukłych ścianach, takich jak kościół Santa Chiara w Bra (1742–1748). Projekty genialnego teatyna oddziałały jednak znacznie szerzej za pośrednictwem opracowanego przez niego traktatu o architekturze, którego ryciny były znane w całej Europie. Jedna z nich ukazuje niezrealizowany projekt kościoła w Pradze, wzbudzający szczególne zainteresowanie tamtejszych architektów, wśród których pierwszoplanową postacią był Krzysztof Dientzenhofer (1655–1722). Miał on możliwość obejrzenia dzieł Guariniego w Turynie, a doświadczenia te wykorzystał wznosząc kościoły na rzucie sekwencji przenikających się elips – m.in. dla benedyktynów w Brzewnowie pod Pragą (1708–1721) i jezuitów na praskiej Małej Stronie (1709–1717).

przypadkach popisując się niezwykłą fantazją i mistrzostwem architektonicznym. Największą liczbę wybitnych budowli wzniósł Kilian Ignacy Dientzenhoffer (1689–1751), syn Krzysztofa, działający również na Śląsku, gdzie zaprojektował kościół na Legnickim Polu (1727–1731, a być może także niezwykle monumentalny kościół Cystersów w Krzeszowie (1728–1735). Sztuka Borrominiego i Guariniego znalazła wybitnych kontynuatorów również w Austrii. Należał do nich Johann Michael Prunner (1669–1739), twórca m.in. kościoła pielgrzymkowego w Stadl-Paura (1714–1724). Wśród wybitnych przykładów należy też wymienić wiedeński kościół Pijarów (1716–1722), o pofalowanych ścianach i niepewnym autorstwie, wiązanym przez niektórych z Johannem Lucasem von Hildebrandtem (1668–1745).

Kościół Jezuitów, Mała Strona, Praga; fot.: Kinga Blaschke

Kościół w Żdziarze nad Sazawą; fot.: Michał Kurzej

Ekspresyjne i malownicze budowle o krzywoliniowych rzutach szybko zaczęły wyznaczać główny nurt twórczości praskiego środowiska architektonicznego, a za sprawą architektów młodszego pokolenia ozdobiły wszystkie kraje Królestwa Czech. Najciekawszym z nich był Jan Błażej Santini-Aichel (1677–1723), który nawiązywał do dzieł Guariniego zarówno w budowlach o antykizującej artykulacji (kościół w Křtinach koło Brna, 1718–1750), jak i inspirowanych architekturą średniowieczną (kościół w Żdziarze nad Sazawą, 1719–1722), w obu

Fantazyjna, krzywoliniowa architektura niestety nie stała się nigdy tak popularna w Polsce. Wyjątkiem były ziemie ruskie, gdzie działał Bernard Meretyn (zm. 1759), twórca m.in. lwowskiej katedry gr.-kat. pw. Św. Jerzego (1744–1772) i kościoła Misjonarzy w Horodence (ukończ. 1760), wyraźnie zależnego od twórczości Kiliana Ignacego Dientzenhoffera, który mógł być jego nauczycielem.

Przeważnie sfalowanie ścian ograniczało się jednak do fasady. Do wczesnych przykładów należą mazowieckie kościoły Pijarów w Łowi-

Katedra gr.-kat. pw. Św. Jerzego; fot.: Michał Kurzej

czu (1720–1731) i parafialny w Karczewie (1728–1743), oba wiązane z Karolem Antonim Bayem (1678–1742), a także kościół Cystersów w wielkopolskim Lądzie (1728–1733), zaprojektowany przez Pompea Ferrariego (zm. 1736). Rozwiązania takie były popularne na ziemiach ruskich czy to w odmianie bezwieżowej, o wklęsłym polu głównym, jak w kościołach Karmelitów w Berdyczowie (1737–1754) i Dominikanów we Lwowie (1744–1764), zaprojektowanych przez Jana de Witte (1709–1785), czy dwuwieżowej, wypukłej, ujętej skośnie dostawionymi wieżami – jak w kościele Pijarów w Chełmie (1753–1763), autorstwa Pawła Antoniego Fontany (1696–1765) lub w ogromnej cerkwi monasteru Bazylianów w Poczajowie (1771–1779). Skromniejszym przykładem podobnego rozwiązania jest kościół w wielkopolskim Lubaszu (1751–1761). Należy też wspomnieć o unikatowym dziele małopolskim, którym jest jednowieżowy kościół Trynitarzy (obecnie Bonifratrów) w Krakowie (1752–1758). W architekturze polskiej dążenie do zdynamizowania kompozycji architektonicznej ograniczało się jednak przeważnie do skośnego dostawienia pilastrów lub nieznacznego wybrzuszenia drobnych fragmentów murów, wzniesionych zasadniczo na linii prostej.

Na tym tle widać wyraźnie odmienność architektury Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie ok. poł. w. XVIII ekspresyjne w wyrazie budowle o rzeźbiarsko potraktowanej bryle zaczęły wyznaczać główny nurt architektoniczny. Zjawisko to od dawna intrygowało badaczy, którzy spekulowali, czy było ono wynikiem twórczości artystów przybywających na Litwę z Italii, czy ukształtowało się w wyniku wpływów czeskich, czy może świadczy o niezwykłej inwencji budowniczych wileńskich, korzystających ze wzorów graficznych. Kwestia ta wydaje się, przynajmniej na razie, niemożliwa do rozstrzygnięcia, dlatego warto spojrzeć na ów fenomen z innej strony. Pamiętając, że w w. XVIII o kształcie budowli przeważnie decydował jej fundator, nie zaś architekt, trzeba stwierdzić, że na Litwie, w przeciwieństwie do Polski, taka ekspresyjna architektura stała się modna nie tylko wśród wąskiej elity. Zaowocowała ona ogromnym popytem, który znalazł odpowiedź w ofercie utalentowanych budowniczych, czynnych w Wilnie – gdzie powstały najwybitniejsze dzieła – ale też w mniejszych miastach i na dalekiej prowincji.

Wspomniany nurt miał jednak specyficzny charakter i – podobnie jak w innych częściach Rzeczypospolitej – był ograniczony przeważnie do elementów drugorzędnych, często dodawanych do wcześniejszych budowli, lub tradycyjnych kompozycji modernizowanych w sposób dość powierzchowny. W architekturze sakralnej były to przeważnie fasady lub tylko górne kondygnacje wież, a we wnętrzach ołtarze lub chóry muzyczne. Te elementy uzyskiwały jednak wyjątkowy monumentalizm i stopień komplikacji rzadko spotykany gdziekolwiek indziej, a często były przy tym opracowywane z wyjątkowym artyzmem.

Berezwecz

biał. Беразвечча, ros. Березвечье; obecnie pn.-wsch. dzielnica miasta Głębokie, obwód witebski

Klasztor Bazylianów

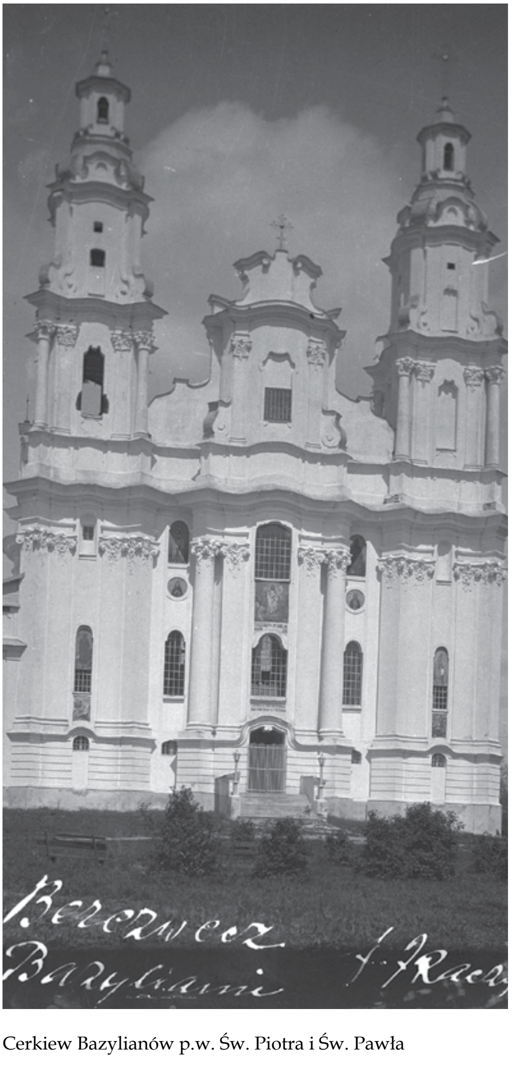
Ufundowany w r. 1637 przez wojewodę mścisławskiego Józefa Korsaka (zm. 1643). Był najważniejszą obok Wilna i Bytenia placówką zakonu w Wielkim Księstwie Litewskim. W w. XVIII mieścił nowicjat, wyższe szkoły zakonne oraz rezydencję archimandryty – litewskiego prowincjała, który zazwyczaj pełnił jednocześnie obowiązki tutejszego superiora. Po kasacie klasztoru (1834) otworzono tu w r. 1847 prawosławny męski monaster Narodzenia NMP, który zamknięto w r. 1874. W l. 1901–1915 mieścił się tu monaster żeński, ewakuowany stąd do Jalca (gubernia orłowska). W r. 1920 w klasztorze umieszczono garnizon Korpusu Ochrony Pogranicza. Podczas II wojny światowej budowle zajmowały więzienie śledcze NKWD (1939–1941) i niemiecki obóz koncentracyjny (1941–1944), a od jej zakończenia do dzisiaj – więzienie o zaostrzonym rygorze nazywane „Teksas".

Jest to budynek piętrowy, zbudowany na planie litery H, do którego od wsch. przylegała cerkiew.

Cerkiew Bazylianów p.w. Św. Piotra i Św. Pawła

Murowana w l. 1756–1763 staraniem zakonu. Zaprojektował ją Domenico lub Antonio Paracca. W l. 1766–1776 została powiększona o oratorium. Odrestaurowano ją w r. 1820 staraniem superiora Tadeusza Majewskiego; w l. 1901–1909 została gruntownie wyremontowana (m.in. rozbudowano oratorium, założono żelbetonowe sklepienia, zamalowano ścienne dekoracje malarskie wnętrza i elewacji, wstawiono drewniany ikonostas. W r. 1920 cerkiew została przekazana katolikom. Po raz ostatni odnowiono ją w r. 1930. Od r. 1949 jej mury były stopniowo rozbierane, a w r. 1970 wysadzone w powietrze.

W korpusie bazyliki wykorzystano schemat krzyża wpisanego w prostokąt. Symetria wyróżniała nie tylko fasadę, lecz także elewacje boczne z nieznacznie występującymi i odcinkowo zamkniętymi wąskimi ramionami transeptu. Strzelista, rozfalowana dwuwieżowa fasada skomponowana na linii wklęsło-wypukłej, fantazyjne kształty szczytów, hełmów wieżowych, plastyczne wykroje otworów okiennych i profili oraz wysokiej klasy wystrój i detal sztukatorski tworzyły arcydzieło europejskiej architektury w. XVIII. Ekspresyjna architektura Berezwecza znajduje podobieństwa w wielu późnobarokowych świątyniach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Cerkiew Bazylianów p.w. Św. Piotra i Św. Pawła

Budsław

biał. Будслаў, ros. Будслав; obwód miński

150 km na pn. od Mińska znajdowało się miejsce nazywane Budą, położone w puszczy zapisanej przez Aleksandra Jagiellończyka bernardynom wileńskim w r. 1504. W r. 1588 doświadczono tam pierwszych objawień. Po r. 1613, kiedy trafił tam i zasłynął łaskami obraz Matki Bożej (ukoronowany w r. 1998), przywieziony z Rzymu przez wojewodę wileńskiego Jana Paca, rozwinął się ruch pątniczy. W l. 1633–1643 staraniem gwardiana Floriana Kaleckiego, z funduszy wojewody połockiego, hetmana Janusza Kiszki (zm. 1653), architekt Andrzej Kromer zbudował niewielką dwuwieżową świątynię ozdobioną w r. 1649 czarno-złotym ołtarzem perspektywicznym (obecnie jest to kaplica p.w. Św. Barbary, usytuowana z boku prezbiterium nowego kościoła). W r. 1732 Budsław otrzymał prawa miejskie.

Klasztor Bernardynów

Konwent powstał w r. 1661. Klasztor zbudowano w l. 1750–1787 z fundacji chorążyny kowieńskiej Barbary z Sokolińskich Skorulskiej. Skasowano go w r. 1858. Od r. 1863 mieściły się w nim koszary. Został rozebrany pod koniec w. XIX. Był to budynek murowany, piętrowy, zbudowany na planie podkowy, dowiązany jednym skrzydłem do kaplicy św. Barbary. Miał od strony placu wejście zaznaczone wieżą.

Kościół Bernardynów p.w. Wniebowzięcia NMP

Murowany w l. 1767–1783 pod kierunkiem gwardiana Konstantego Pensy, zapewne według projektu Józefa Fontany. Od r. 1783 funkcjonowała przy nim parafia. W l. 1783–1790 został ozdobiony dziewięcioma iluzjonistycznymi ołtarzami bocznymi (mal. Kazimierz Antoszewski) oraz wydzielającym chór zakonny, parawanowym ołtarzem gł., wykonanym w l. 1784–1790, zapewne według projektu Marcina Knackfusa. W l. 1924–1939 i po 1992 był poddawany gruntownej restauracji. W r. 1993 sanktuarium otrzymało rangę bazyliki mniejszej. Odrodził się ruch pielgrzymkowy, którego kulminacją są coroczne uroczystości w dniu 2 lipca. W r. 1996 do Budsławia powrócili bernardyni.
Kościół zbudowany na planie krzyża łacińskiego ma długie prostokątne prezbiterium i szeroką (50 m), niezwykle monumentalną dwukondygacyjną fasadę, opiętą kolumnami, z wieżami wysuniętymi na boki. Należy do największych świątyń zbudowanych na ziemiach Rzeczypospolitej w w. XVIII . Przęsło krzyżowe akcentuje owalna ślepa kopuła ukryta w konstrukcji dachu. Rzut fasady nawiązuje do niezrealizowanego w Rzymie projektu kościoła San Carlo al Corso (1613, Onorio i Martino Longhi), wykorzystanego wcześniej przez Józefa Fontanę w katedrze bazyliańskiej w Witebsku.

Fasada kościoła Bernardynów p.w. Wniebowzięcia NMP

Kościół Bernardynów p.w. Wniebowzięcia NMP – nawa główna

Głębokie

biał. Глыбокае, ros. Глубокое; obwód witebski

Kościół Parafialny p.w. Świętej Trójcy

Klasztor Karmelitów Bosych

Ufundowany przez wojewodę mścisławskiego Józefa Korsaka, który przekazał zakonowi swoją (połocką) część miasta. Zbudowano go w l. 1641–1646. Od r. 1727 był siedzibą przeniesionego z Wilna nowicjatu. Skasowano go w r. 1862. Po r. 1864 został zamieniony na więzienie i kwaterę policji, a w r. 1892 częściowo rozebrany. Po r. 1945 w jedynym ocalałym skrzydle mieściła się mleczarnia i fabryka konserw.

Był to budynek dwupiętrowy, przylegający do pn.-zach. boku prezbiterium i tworzący z nim czworobok z wewnętrznym dziedzińcem.

Kościół Karmelitów Bosych p.w. Wniebowzięcia NMP

Murowany w l. 1639–1654. Odrestaurowano go po zniszczeniach w r. 1655. Został konsekrowany w r. 1735. W poł. w. XVIII w. został rozbudowany (zapewne przez architekta Abrahama Würtznera) o wieże i szczyt zwróconej do rynku fasady, a także poprzedzony trójprzelotową bramą. Po kasacie klasztoru kościół zamknięto w r. 1864, w r. 1872 oddano go prawosławnym, a następnie, w l. 1875–1878, adaptowano na sobór p.w. Narodzenia Bogarodzicy (m.in. zwieńczono go wtedy drewnianą kopułą, która spłonęła w r. 1944). Świątynia powróciła do katolików w r. 1921. Odnowiono ja w r. 1932. Obecnie znów jest soborem.

Kościół, zbudowany na planie prostokąta, miał transept i masywne wieże od strony prezbiterium. W trakcie modernizacji w poł. w. XVIII dodano od strony fasady wieże o zwężających się ku górze kondygnacjach, opiętych w narożach wiązkami kolumn i pilastrów, oraz flankowany przez nie lekko wybrzuszony parawanowy fronton, który wyróżnia rozdrobniona dekoracja w formie nisz i profilowanych gzymsów. W w. XVIII wnętrze zdobiło piętnaście ołtarzy.

Kościół parafialny p.w. Św. Trójcy

Parafia została założona w r. 1628 przez wojewodę mścisławskiego Józefa Korsaka. W r. 1639 uposażono ją z funduszu karmelitańskiego. Działała przy kościele usytuowanym po wsch. stronie rynku, naprzeciwko kościoła Karmelitów.

Murowany w l. 1764–1782 staraniem proboszcza Antoniego Jaszczołta (zm. 1782), ukończony przez jego następcę ks. Michała Fiedorowicza. Był nieprzerwanie czynny od czasu fundacji. W l. 1902–1908 został rozbudowany o nawy boczne, transept, zakrystie i dwie górne kondygnacje wież według projektu Adama Dubowika. Wyremontowano go w l. 1987–2003.

Kościół wzniesiono na sztucznym pagórku. Pierwotnie był jednonawowy, z zamkniętym apsydą prezbiterium zwieńczonym wysokim szczytem na planie półkola. Wysmukła dwuwieżowa fasada jest podzielona w wielkim porządku wiązkami pilastrów i ukośnie ustawionymi półfilarami, które akcentują naroża górnych kondygnacji wież oraz lekko wypukłe pole środkowe uwieńczone wysokim fantazyjnym szczytem ujętym w wolutowe spływy. Wewnątrz zachowały się trzy drewniane ołtarze z w. XVIII. W górnej kondygnacji ołtarza gł. znajduje się słynący łaskami obraz Matki Boskiej Podchórnej (Głębockiej), przeniesiony w r. 1865 z kościoła odebranego Karmelitom.

Hermanowicze

biał. Германавічы, ros. Германовичи; obwód witebski

Miasteczko nad Dzisną, należało kolejno do Sapiehów (od w. XVI), Hylzenów (1739–1782) i Szyrynów (1782–1939).

Kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego

Murowany w l. 1782–1787 z fundacji właściciela miasteczka, sędziego grodzkiego bracławskiego Ignacego Zrini-Szyryna (zm. 1796) i Marianny z Jakubowskich. Był przeznaczony na mauzoleum rodzinne. Od r. 1810 działała przy nim parafia. Zamknięto go w r. 1948, a w r. 1988 zwrócono katolikom.

Jest to kościół dwuwieżowy, jednonawowy z niższym, zamkniętym odcinkowo prezbiterium. Nawiązuje w bryle do kościoła Pijarów w Łużkach. Strzeliste wieże są wysunięte z naroży korpusu, a ich dwie ostatnie kondygnacje są coraz węższe w stosunku do położonych niżej. Parapet empory organowej zdobi stiukowa dekoracja przedstawiająca instrumenty muzyczne.

Kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego

Kniażyce

biał. Княжыцы, ros. Княжицы; obwód mohylewski

Wioska położona 20 km na pn.-zach. od Mohylewa. W l. 1632–1835 znajdowała się tu rezydencja karmelitów trzewiczkowych (pozostał po niej budynek klasztorny z w. XVIII).

Klasztor Dominikanów

Założony w r. 1681 przez chorążego nadwornego litewskiego Konstantego Władysława Paca i Aleksandrę z Lisowskich. Skasowany w roku 1832.

Był to budynek drewniany. Nie istnieje.

Kościół Dominikanów p.w. Św. Mikołaja

Murowany ok. l. 1760–1770 kosztem pisarza wielkiego litewskiego Antoniego Michała Paca (zm. 1774) i Teresy z Radziwiłłów. Konsekrowano go w r. 1780. Po kasacie klasztoru funkcjonowała przy nim parafia. W r. 1865 świątynię zajęto na cerkiew p.w. Aleksandra Newskiego i w r. 1872 przebudowano. Kościół, opuszczony w r. 1940, pozostaje w ruinie (remont podjęty w r. 1998 został zaniechany po ustawieniu rusztowań).

Jest to kościół ścienno-filarowy z kwadratowym prezbiterium. Nawę ujmują wklęsłe wnęki (podobnie jak w kościołach Dominikanów w Posiniu w Inflantach, Franciszkanów w Dziśnie i w ufundowanym przez Paca kościele w Jeznie na Litwie). Szersze o grubość muru przęsło środkowe wyznacza płytki transept. Wewnątrz zachował się stiukowy ołtarz gł. oraz wklęsło-wypukła empora organowa. Dwuwieżową fasadę podzieloną pilastrami, przebudowaną w r. 1872 (szczyt i zwieńczenia wież), flankują rozchylone bramki, tworzące przed wejściem trapezoidalny dziedziniec.

Kościeniewicze

biał. Касцяневічы; ros. Костеневичи; obwód miński

Miejscowość położona 25 km na wsch. od Wilejki. W majątku ofiarowanym w r. 1652 przez Pawła Laskowskiego SJ kolegium akademickiemu w Wilnie działała jezuicka stacja misyjna. Po kasacie zakonu w r. 1773 należała do bpa żmudzkiego Aleksandra Horaina.

kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP

Murowany w l. 1763–1765 staraniem rektora grodzieńskiego o. Kazimierza Wazgirda SJ, proboszcza Felicjana Sulistrowskiego SJ oraz podczaszego Michała Widmonta. Konsekrowano go w r. 1780.

Prostokątna sala o płaskiej fasadzie zwieńczonej szczytem ujętym w wolutowe spływy. We wnętrzu nakrytym stropem stoją trzy ołtarze, w tym architektoniczny ołtarz gł., który dekoracją malarską pokrył o. Fryderyk Obst SJ (zm. po 1777).

Połock: Kościół Jezuitów p.w. Nawiedzenia NMP i Św. Stefana (patrz str.13-15). Obraz „Adoracji Matki Bożej przez świętych jezuickich". Autor: Szymon Czechowicz (warsztat). Aktualna lokalizacja obrazu: kościół p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Opolu Lubelskim (Polska).

Łuczaj

biał. Лучай, ros. Лучай; obwód witebski

Miejscowość od r. 1731 stanowiła dobra Ogińskich, a od r. 1786 Wańkowiczów. Misja jezuitów istniała tu od r. 1731.

Kościół Jezuitów p.w. Św. Judy Tadeusza, Św. Ignacego i Św. Franciszka Ksawerego

Murowany w l. 1766–1774 (bez sklepień i wież) z fundacji kasztelana trockiego Tadeusza Ogińskiego (zm. 1783) i jego siostry, kasztelanowej mścisławskiej Elżbiety z Ogińskich Puzyniny (zm. 1767), staraniem superiora Władysława Gołaszewskiego. Od r. 1773 funkcjonowała przy nim parafia. Konsekrowano go w r. 1777. W 1. poł. w. XIX został przebudowany w stylu klasycyzmu (górne kondygnacje wież, półokrągły fronton, ogrodzenie, brama). W r. 1948 kościół zamknięto. Od r. 1971 mieściła się w nim hurtownia złomu. Zwrócono go katolikom w r. 1990.

Jest to kościół z transeptem, ślepą kopułą i odcinkowo zamkniętym prezbiterium. Płaską dwuwieżową fasadę i elewacje obiega fryz tryglifowy. Wnętrze zdobi pięć ołtarzy i iluzjonistyczna dekoracja malarska (mal. Kazimierz Antoszewski, po 1786) sfinansowana przez Tadeusza i Annę Wańkowiczów. Portrety fundatorów kościoła zostały przeniesione z Łuczaja do muzeum w Witebsku.

Kościół Jezuitów p.w. Św. Judy Tadeusza, Św. Ignacego i Św. Franciszka Ksawerego

Łużki

biał. Лужкі, ros. Лужки; obwód witebski

Kolegium Pijarów

Ufundowane w r. 1741 przez kasztelana połockiego Waleriana Żabę (zm. 1753) w jego dobrach dziedzicznych. Budynek wznoszono do r. 1804. Do kasaty w r. 1832 działały słynne szkoły zw. od jego imienia Walerianowskimi.
Był to budynek zbudowany na planie prostokąta. Nie istnieje.

Kościół Pijarów p.w. Św. Michała Archanioła

Murowany w l. 1742–1756 zapewne pod kierunkiem architekta Abrahama Würtznera, ukończony staraniem wdowy po fundatorze, Joanny ze Skorulskich, i jego syna, Ignacego Żaby, królewskiego szambelana. Był remontowany w r. 1805 staraniem kolatorki Ludwiki z Kiełbrzów Żabiny. W r. 1835 kościół został opuszczony, a w r. 1843 zamieniony na cerkiew. W l. 1919–1948 i od r. 1988 należał do katolików. Funkcjonuje przy nim parafia.
Dwuwieżowa fasada o diagonalnie ustawionych wieżach poprzedza szeroką trójprzęsłową nawę, podzieloną wewnątrz przyściennymi półkolumnami, oraz niższe, zamknięte odcinkowo prezbiterium. Wnętrze zdobiło pierwotnie pięć drewnianych ołtarzy. Zwracają uwagę urozmaicony detal ornamentalny oraz formy nadokiennych gzymsów i kapiteli.

Kościół Pijarów p.w. Św. Michała Archanioła

Madzioł Stary

biał. Мядзел, ros. Мядель; obwód miński

Klasztor Karmelitów Bosych

Ufundowany razem z kościołem przez dziedzica miasteczka, starostę zarzeckiego Antoniego Koszczyca. Skasowano go w r. 1832. Do r. 1860 internowano tu niepokorne bazylianki. Spalił się w r. 1943, a jego funkcję przejął dom dla czeladzi.

Kościół Karmelitów Bosych p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej i Św. Justyna

Murowany w l. po 1744–1754 z funduszy Antoniego Koszczyca dla złożenia otrzymanych podczas audiencji u Benedykta XIV relikwii Św. Justyna Męczennika. W l. 1765–1772 na pagórkach przy drodze do Postaw staraniem Koszczyca powstała Kalwaria złożona z 21 kaplic oraz ośmiu bram (niezachowana). Po likwidacji karmelu relikwie trafiły w r.1838 do kościoła parafialnego w Mosarzu (fund. Brzostowskich, 1792). Od r. 1839 świątynia była cerkwią prawosławną, a od r. 1866 działała przy niej parafia. W l. 1920–1949 ponownie służyła katolikom (w r. 1927 powrócili do Miadzioła karmelici). Od czasu repatriacji zakonników do Polski w r. 1949 opuszczony kościół ulegał dewastacji. Został zwrócony w r. 1989 i wyremontowany.

Budowla centralna na planie kwadratu wpisana w kubiczną bryłę należy do najoryginalniejszych przejawów barokowego klasycyzmu w architekturze Wielkiego Księstwa Litewskiego i urzeczywistnia ideę martyrium. Trzy elewacje poprzedzają portyki z parami korynckich kolumn na wysokich cokołach. Ośmioboczny tambur kopuły (ozdobionej freskiem przedstawiającym Sąd Ostateczny, zamalowanym w r. 1839) obiega wewnętrzna galeria.

Kościół Karmelitów Bosych p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej i Św. Justyna

Archiwalne zdjęcie empory organowej Kościoła Karmelitów Bosych p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej i Św. Justyna

Mścisław

biał. Мсціслаў, ros. Мстиславль; obwód mohylewski

Kolegium Jezuitów

Misja jezuitów ufundowana w r. 1614 przez Zygmunta III podupadła, więc w r. 1690 z inicjatywy podstarosty mścisławskiego Józefa Hołyńskiego uchwalono składkę na jej odnowienie. W r. 1711 placówka awansowała do rangi rezydencji, a w r. 1779 otrzymała status kolegium. Obecny budynek kolegium wzniesiono w l. 1764 i 1779-1796, zaś gmach konwiktu szlacheckiego ok. r. 1785. Jezuici zostali usunięci w r. 1820. Po r. 2000 budynki zostały zajęte przez szkołę dla głuchoniemych i internat.
Są to budynki piętrowe, znajdujące się za prezbiterium kościoła.

Kościół Jezuitów p.w. Św. Michała Archanioła

Murowany w l. 1730–1749 (z przerwami; od ze-

Fasada kościoła Jezuitów p.w. Św. Michała Archanioła

Kościół Jezuitów p.w. Św. Michała Archanioła

wnątrz nigdy nieukończony) pod kierunkiem Benedykta Mezmera SJ i Franciszka Ignacego Biermana SJ (stolarza). Konsekrowano go w r. 1752. Parafia działała przy kościele od r. 1775. W r. 1832 został przebudowany na prawosławny sobór Św. Mikołaja. Rozebrano wówczas wieże, a przęsło krzyżowe zwieńczono drewnianą kopułą. Od r. 1998 budynek jest remontowany z przeznaczeniem na muzeum.
Była to bazylika z transeptem i półkoliście zamkniętym prezbiterium. Zwrócona do rynku płaska dwuwieżowa fasada była poprzedzona kruchtą. Ozdabiały ją dekoracja malarska i siedem ołtarzy ze sztucznego marmuru.

Klasztor Karmelitów Trzewiczkowych

Założony w l. 1618–1622 z funduszy wojskiego mścisławskiego Jakuba Karola Madalińskiego i starosty mścisławskiego Krzysztofa Stefana Sapiehy. Obecny budynek powstał w 3. ćw. w. XVIII. Klasztor skasowano w r. 1832.
Jest to budynek murowany, piętrowy, zbudowany na planie prostokąta i przez zakrystię skomunikowany z kościołem.

Kościół Karmelitów Trzewiczkowych p.w. Wniebowzięcia NMP

Murowany w l. 1717–1721 staraniem przeora Serapiona (Kazimierza) Rzewuskiego ze składek szlachty, restaurowany i ozdobiony w l. 1756–1768 staraniem przeora Tomasza Kirkora z funduszy Glinków i Hołyńskich – powstał wtedy szczyt i górne kondygnacje wież, stiukowe ołtarze oraz malowidła Józefa Dawida, przedstawiające m.in. sceny z dziejów miasta (np. rzeź Mścisławia przez wojska kniazia Trubeckiego w r. 1654). Po kasacie klasztoru przy kościele istniała parafia. W r. 1887 został on gruntownie wyremontowany. Zamknięto go w r. 1937. W r. 1992 został przywrócony katolikom – od tego czasu jest stopniowo restaurowany.
Dwuwieżowa bazylika o poligonalnie zamkniętym prezbiterium i masywnej półtorakondygnacyjnej fasadzie podzielonej szerokimi pilastrami ujmującymi nisze.

Kościół Karmelitów Trzewiczkowych p.w. Wniebowzięcia NMP

Połock

biał. Полацк, ros. Полоцк; obwód witebski

Cerkiew soborna Bazylianów p.w. Św. Zofii (Mądrości Bożej)

Uważana za najstarszy zabytek murowanego budownictwa na Białorusi, została ufundowana w l. ok. 1044–1066 przez księcia połockiego Wsiesława Briaczysławicza zw. Czarodziejem jako symbol niezależności księstwa. Przebudowa z ok. r. 1490 nadała jej cechy obronne. W r. 1596 stała się katedrą arcybiskupa unickiego, a w r. 1668 osadzono przy niej bazylianów. W l. 1619–1622 została odnowiona i przebudowana (m.in. rozebrano kopuły) przez architekta Andrzeja Kromera z inicjatywy abpa Jozafata Kuncewicza, a wkrótce po jego zamordowaniu pomieściła srebrny sarkofag z ciałem męczennika. W r. 1710 została zrujnowana z powodu

Cerkiew soborna Bazylianów p.w. Św Zofii (Mądrości Bożej)

wybuchu zmagazynowanego prochu. Obecny kształt cerkiew uzyskała w wyniku gruntownej przebudowy prowadzonej w l. 1738–1762 z inicjatywy abpa połockiego i metropolity Floriana Hrebnickiego (1684–1762). W l. 1768–1772 przy soborze pracował architekt Józef Bertold Koszowicz de Lendorff (Lindorf), pozostający na usługach abpa Jazona Smogorzewskiego. Po zniesieniu unii (1839) świątynia została przekazana prawosławnym. W r. 1913 została odremontowana według projektu Piotra Pokryszkina. Zamknięto ją ok. r. 1932. W l. 1945–1969 mieściła archiwum i magazyn księgarski. Odrestaurowana w r. 1985 spełnia funkcję sali koncertowej i muzealnej.

W wyniku przebudowy w w. XVIII świątynia stała się trójnawową bazyliką z niższym prezbiterium zamkniętym apsydą. Jej strzelista fasada o dwóch wieżach flankujących malowniczy fronton została skierowana na pd. ku Dźwinie, zaś naprzeciw trzech średniowiecznych wielobocznych apsyd zachowanych od strony wsch. wzniesiono nowe, zaznaczając w ten sposób poprzeczne ramiona krzyża. Wnętrze zwraca uwagę fantazyjnymi wykrojami arkad międzynawowych oraz dynamicznymi formami stiukowego ikonostasu i empory organowej.

Kolegium Jezuitów

Założone w r. 1580 z inicjatywy pierwszego rektora ks. Piotra Skargi, zostało bogato uposażone przez Stefana Batorego dobrami licznych prawosławnych cerkwi i monasterów. Należało do największych placówek jezuickich na ziemiach Rzeczypospolitej. Obecny budynek zbudowano w l. 1748–1760. W r. 1764 zostało otoczone murem. Ponieważ zakonu nie skasowano na terenie zaboru rosyjskiego, w l. 1773–1820 kolegium spełniało funkcję siedziby generała i światowego centrum Towarzystwa Jezusowego. Po r. 1778 zostało rozbudowane. Po r. 1779 przybywali tu jezuici ze skasowanych kolegiów polskich i zagranicznych, zgromadzono imponujące zbiory biblioteczne (ok. 40 tys. druków) i artystyczne (muzealne), założono laboratoria i drukarnię (1787). Wtedy też połączono je flankującymi kościół gmachami szkoły oraz konwiktu. W r. 1812 potencjał intelektualny i materialny umożliwił utworzenie Akademii, działającej do wypędzenia jezuitów z Rosji w r. 1820 (większość jej zbiorów trafiła do St. Petersburga, Moskwy i Witebska). Do r. 1829 prowadzenie Liceum w gmachach pojezuickich objęli pijarzy. W l. 1833–1835 budynki przebudowano według projektu Piotra Antoniego Porty) i umieszczono w nich korpus kadetów. Po r. 1945 w ocalałej po zniszczeniach wojennych części gmachów mieścił się szpital wojskowy, a od r. 2005 wydział historyczno-filologiczny Uniwersytetu Połockiego oraz muzeum.

Kolegium zajmowało zach. pierzeję rynku, rozciągając się w głąb do Wzgórza Zamkowego. Było trójkondygnacyjne, usytuowane wokół dziedzińca za prezbiterium.

Cerkiew soborna Bazylianów p.w. Św Zofii (Mądrości Bożej). Zwieńczenie ołtarza głównego

Kościół Jezuitów p.w. Nawiedzenia NMP i Św. Stefana

Murowany w l. 1733–1745 pod kierunkiem zakonnych budowniczych Kazimierza Matelakowskiego i Benedykta Mösmera. Po pożarach z r. 1750 i 1762 był remontowany i modernizowany – m.in. w l. 1762–1765 wydłużono okna, a w l. 1762–1766 wykonano dziewięć stiukowych ołtarzy z obrazami Szymona Czechowicza oraz organy (zapewne dzieło Dominika Adama Caspariniego, obecnie w kościele Św. Jana w Wilnie). Od r. 1783 prace nad wyposażeniem i ozdobą kościoła kontynuowali m.in. artyści jezuiccy: Jakub Grym, Jan Wogt, Gabriel Gruber, Franciszek Pryszczyński i Jan Stürmer. W r. 1801 sprowadzono z Werony obrazy Saveria dalla Rosa. W l. 1807–1830 znajdowały się tutaj relikwie Św. Andrzeja Boboli, przeniesione następnie do pobliskiego kościoła Dominikanów. Po wygnaniu jezuitów przejęli go pijarzy. W r. 1830 kościół zamieniono na sobór p.w. Św. Mikołaja. Odnowiono go po pożarach w r. 1871 i 1912. W r. 1941 stracił dach, wieże i kopułę, a w r. 1964 został wysadzony w powietrze. W r. 1978 na jego miejscu postawiono blok mieszkalny.

Kościół zbudowano na planie krzyża z prezbiterium zamkniętym apsydą ukrytą w grubości muru. Zwieńczony kopułą nad skrzyżowaniem naw, zwracał się do rynku płaską fasadą dzieloną pilastrami wielkiego porządku, które ujmowały wnęki z figurami. Bryłę urozmaicały górne kondygnacje wież o krzywoliniowych rzutach i malownicze hełmy (1754), a zwłaszcza kopuła o czaszy przełamanej w połowie wysokości (1751–1752), nawiązująca do form kopuł kościołów Św. Ducha (1749) i Św. Kazimierza w Wilnie.

Sieliszcze

biał. Селішча, ros. Селище; obwód witebski

Klasztor Bernardynów

Ufundowany w l. 1726–1729 przez właściciela miasteczka, podsędka połockiego Jozafata Antoniego Sielawę. W r. 1790 zakonnicy rozważali opuszczenie placówki z powodu braku środków na wzniesienie murowanego klasztoru w miejsce drewnianego. Niewielki konwent w r. 1826 został zdegradowany do rangi rezydencji, a następnie skasowany w r. 1832. Jest to budynek dwuskrzydłowy, piętrowy, przylegający od pd. do zakrystii kościoła.

Kościół Bernardynów p.w. Św. Weroniki

Murowany w l. po 1741–1757 z funduszy Jozafata Antoniego Sielawy i Eleonory z Kociełłów oraz podczaszego i rotmistrza połockiego Jana Józefa Rahozy na miejscu drewnianych budowli wystawionych przez nich dla bernardynów w l. 1726–1729. Po kasacie klasztoru funkcjonowała przy nim parafia. Po r. 1864 wzbogacił się o przedmioty przenoszone z zamykanych świątyń w Kubliczach i w Uszaczu. W r. 1897 staraniem ks. Antoniego Symonowicza przeszedł gruntowny remont połączony z nadbudową wież. Był czynny do r. 1926. Po zniszczeniach w czasie II wojny światowej pozostaje ruiną.

Bazylikę zbudowaną na planie krzyża wpisanego w prostokąt wyróżnia krótkie prezbiterium o półkolistym zamknięciu wpisanym w obrys murów (jak w kościele Jezuitów w Połocku i w kościele Franciszkanów w Hubinie). Dwuwieżowa, płaska, wielkoporządkowa fasada wypełniona konchowymi niszami sprawia archaiczne wrażenie. Mimo destrukcji wysoki poziom prezentują relikty murowanych, ozdobionych stiukiem ołtarzy w ramionach transeptu.

Kościół Bernardynów p.w. Św. Weroniki.

Smolany

biał. Смаляны, ros. Смоляны; obwód witebski

Miejscowość położona 25 km na zach. od Orszy. Od r. 1543 stanowiła dobra Sanguszków. Znajduje się tu zamek „Biały Kowel", zbudowany w r. 1617, obecnie ruina.

Klasztor Dominikanów

Założony w r. 1680 przez starostę suraskiego Hieronima Sanguszkę i Teodorę Konstancję z Sapiehów na cześć narodzin syna, Pawła Karola. Skasowano go w r. 1832. Gruntownie przebudowany w r. 1937.
Jest to budynek murowany, parterowy.

Kościół Dominikanów p.w. Wniebowzięcia NMP

Murowany ok. l. 1768–1786 z fundacji marszałkowej litewskiej Barbary z Duninów Saguszkowej (zm. 1791) i jej syna, wojewody wołyńskiego Hieronima Janusza (zm. 1812). Po kasacie klasztoru był kościołem parafialnym. Remontowano go w l. 1898–1899 staraniem proboszcza Herasimowicza, pod kierunkiem architekta Daukszy i Leona Witan-Dubiejkowskiego. Kościół został zamknięty ok. r. 1931, a w l. 1945–1989 był wykorzystywany jako garaże kołchozu. Obecnie zrujnowany.
Świątynia ma dwuwieżową fasadę o trzech wklęsłych polach rozdzielonych kolumnami, transept wpisany w prostokątny korpus nawowy, a także półkoliście zamknięte prezbiterium.

Kościół Dominikanów p.w. Wniebowzięcia NMP

Tołoczyn

biał. Талачын, ros. Толочин; obwód witebski

Miasto położone przy trakcie Mińsk–Smoleńsk. W l. 1772–1793 znajdowała się tu graniczna komora celna. Było własnością Sapiehów, a następnie Sanguszków.

Klasztor Bazylianów

Założony w r. 1604 działał bardzo krótko. Nowy klasztor powstał w l. 1769–1779. W r. 1834 został skasowany, reaktywowano go jako monaster żeński w r. 2004.
Jest to budynek piętrowy, zbudowany na planie prostokąta.

Cerkiew Bazylianów p.w. Opieki Matki Boskiej

Murowana w l. 1768–1796 z funduszy Barbary Sanguszko, ukończona ok. r. 1803 (górne kondygnacje wież). Po kasacie klasztoru była cerkwią prawosławną. W r. 1993 została odrestaurowana. Od r. 1996 funkcjonuje przy niej parafia prawosławna.

Rzut dwuwieżowej fasady (pn.) kościoła wyróżnia dynamiczna, łamana linia elementów wypukłych i wklęsłych. Wewnątrz jest zachowany murowany ikonostas (przed r. 1796). Architektura cerkwi ma wierną replikę w pobazyliańskiej świątyni w Lubawiczach (Rosja, obwód smoleński).

Cerkiew Bazylianów p.w. Opieki Matki Boskiej

Cerkiew Bazylianów p.w. Opieki Matki Boskiej

Udział

biał. Удзела, ros. Удело; obwód witebski

Klasztor Franciszkanów

Założony w r. 1643 przez wojewodę mścisławskiego Józefa Korsaka i Marcjannę ze Szwejkowskich. Obecny budynek powstał w l. 1766–1805. Klasztor skasowano w r. 1851. Po r. 1948 mieścił szkołę. Obecnie znów należy do franciszkanów.

Jest to budynek murowany, piętrowy, zbudowany na planie podkowy, pierwotnie połączony z kościołem galeriami (zachowane jedno ich skrzydło, drugie rozebrano w r. 1882).

Kościół Franciszkanów p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP

Murowany w l. 1777–1791 staraniem prowincjała bpa Feliksa Towiańskiego, być może według jego wskazówek i „abrysu danego przez ks. bazylianina z Berezwecza". Po pożarze w r. 1809 kościół przebudowano (fasadę pozbawiono wież, filary międzynawowe opięto jońskimi pilastrami, wymieniono wystrój). W r. 1837 barokowy szczyt zastąpiony trójkątnym. Po r. 1948 pełniący funkcję ośrodka parafii kościół zamknięto i zamieniono na magazyn. W r. 1989 oddano go katolikom. Do r. 2000 kościół był restaurowany staraniem ks. Józefa Bulka, proboszcza z Mosarza. W r. 2000 oddano go zakonowi franciszkanów.

Była to zamknięta w obrysie prostokąta trójnawowa hala o odcinkowo występującym zamknięciu prezbiterium. Pofalowane przęsła pierwotnie dwuwieżowej fasady są rozdzielone ustawionymi ukośnie pilastrami i kolumnami. Elewacje boczne są podzielone listwami.

Kościół Franciszkanów p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP

Witebsk

biał. Віцебск, ros. Витебск; obwód witebski

Klasztor Bernardynów

Ufundowany w r. 1676 przez wojewodę witebskiego Jana Antoniego Chrapowickiego. Murowany w l. 1753–1761 według projektu Józefa Fontany. Skasowany w r. 1832. W r. 1844 przekazano go władzom oświatowym. Po przebudowie w r. 1852 mieścił konwikt Gimnazjum Aleksandryjskiego i od r. 1876 kuratorium. Został zburzony razem z kościołem w r. 1961.

Był to budynek piętrowy, którego trzy skrzydła i boczna elewacja kościoła wyznaczały kwadratowy dziedziniec. Razem z kościołem zajmował on całą wsch. pierzeję rynku.

Kościół Bernardynów p.w. Św. Antoniego

Murowany w l. 1742–1755 według projektu Józefa Fontany, z funduszy podkomorzego witebskiego Kazimierza Sakowicza (zm. 1736), staraniem wdowy, Tekli z Larskich, żony wojewody witebskiego Marcjana Ogińskiego, i gwardiana Adriana Sebestyańskiego. W r. 1768 kościół został konsekrowany. Ok. r. 1775 podjęto prace przy fasadzie (górne kondygnacje wież i szczyt). Nad bogatym wystrojem (dziewięć murowanych ołtarzy i ambona) pracowali oprócz Fontany mistrzowie Ludwik Jazdowski (1756–1758) i Jan Ozielewicz (1766). W l. 1832–1937 był kościołem parafialnym. W r. 1882 i w r. 1898 świątynia była remontowana. W r. 1939 urządzono w niej Muzeum Ateizmu. W okresie okupacji niemieckiej (1941–1944) przywrócono liturgię. Kościół przetrwał wojnę pozbawiony wież i szczytu. Został zburzony w r. 1961. Dekadę później jego miejsce zajęła poszerzona ulica Lenina oraz placyk z fontanną.

W architekturze świątyni dominowały podziały horyzontalne. Lekkości rozłożystej, dwukondygnacyjnej fasadzie przydawały górne kondygnacje dwóch wysuniętych wież oraz fronton – elementy dodane dopiero ok. r. 1775. Ponad apsydą prezbiterium górował attykowy szczyt mieszczący sygnaturkę. Wewnątrz zwracał uwagę ołtarz gł. wykonany w l. 1749–1753, nawiązujący do ołtarza św. Ignacego w rzymskim kościele Il Gesù.

Cerkiew unicka p.w. Zmartwychwstania Pańskiego („Rynkowa")

Murowana w l. 1763(?)–1772 z fundacji kupca Mikołaja Smyka i Eudoksji ze Świrszczewskich, staraniem proboszcza Teodora Juriewicza. Od r. 1799 miała status sobornej. W r. 1834 została przekazana Cerkwi prawosławnej. Przebudowano ją w r. 1841 według projektu architekta eparchialnego Antoniego Porty (m.in zburzono szczyty, zbudowano drewnianą kopułę, por-

Archiwalne zdjęcie panoramy miasta

Cerkiew unicka p.w. Zmartwychwstania Pańskiego

tyk wejściowy oraz ikonostas). Remontowano ją w r. 1913. Ok. r. 1928 została zamknięta, a w r. 1936 wysadzona w powietrze (zachowały się fundamenty, na których po splantowaniu założono trawnik). W l. 2001–2006 została zrekonstruowana według projektu Igora Roćka i Aleksandra Michajliukowa i przekazana eparchii prawosławnej.
Cerkiew sąsiadująca z ratuszem współtworzyła scenograficzną kompozycję placu rynkowego. Strzelistą fasadę o trzech wklęsłych przęsłach rozdzielonych korynckimi kolumnami wieńczyły ażurowe wieże zwężające się ku górze i malowniczy dwukondygnacyjny fronton. Poprzedzała ona nawę opiętą parami przyściennych kolumn, zakończoną węższą apsydą, ukoronowaną na zewnątrz wysokim, wygiętym półkoliście attykowym szczytem. Wnętrze zdobiło siedem drewnianych rzeźbionych ołtarzy. Poszczególne rozwiązania plastyczne tego wybitnego dzieła architektury doczekały się wielu powtórzeń na terenie Białorusi.

Klasztor Bazylianów

Ufundowany w r. 1682 przez podkomorzego witebskiego Adama Franciszka Kisiela. W l. 1743–1785 drewniane budynki zastąpiono murowanymi. W r. 1799 ogromny gmach zajęły urzędy gubernialne i administracja soboru. W r. 1856 adaptowano je na potrzeby seminarium duchownego przeniesionego z Połocka. Od r. 1920 roku gł. korpus klasztoru zajmuje technikum.
Budynki klasztorne skupiały się po pn. stronie katedry wokół prostokątnego podwórza. Wielki trójkondygnacyjny korpus gł. był zwrócony ku Dźwinie dwudziestoosiową elewacją, podzieloną szerokimi pilastrami w wielkim porządku.

Cerkiew Bazylianów p.w. Zaśnięcia NMP i Św. Jozafata

Cerkiew soborna stała od końca w. XIV w. na szczycie Łysej (vel Uspieńskiej) Góry, przy ujściu Wićby do Dźwiny. W r. 1623 była miejscem męczeństwa Św. Jozafata Kuncewicza. Idea budowy murowanej katedry była związana z pragnieniem stworzenia godnej oprawy dla kultu męczennika i jego relikwii.
Murowana w l. 1743–1755, 1775–1785. Budowę rozpoczęto za rządów superiora Justyna Czeczkowskiego według projektu Józefa Fontany, dzięki legatom braci Michała i Szymona Łappów oraz innych kupców witebskich. Z powodu braku funduszy została wstrzymana. Ukończono ją za rządów superiora Benedykta Eliaszewicza z zalecenia gubernatora połockiego gen. Michała Kreczetnikowa. W r. 1799 zamieniono ją na prawosławny sobór Uspieński. W l. 1803–1804 z inicjatywy gubernatora Michelsona przeprowadzono klasycyzację świątyni (zniszczono wówczas oryginalne ornamenty, szczyty zastąpiono trójkątnymi frontonami, a także zbudowano okazałą drewnianą kopułę na cylindrycznym tamburze). W l. 1839–1844 przeprowadzono gruntowny remont wnętrza (m.in. przed murowanym ikonostasem ustawiono nowy, drewniany). Kolejne renowacje miały miejsce w l. 1869–1873 i 1911–1913. Po r. 1920 sobór stał pusty, a w r. 1926 został upaństwowiony. We wrześniu r. 1936 wysadzono go w powietrze, budując na jego miejscu warsztaty technikum obrabiarek. Po ich rozbiórce w r. 1991 rozpoczęły się badania fundamentów pod kątem rekonstrukcji soboru. Dokonano jej w l. 2000–2010 według projektu Igora Roćka i Aleksandra Michajliukowa, przywracając kształt po klasycyzacji w r. 1804.
Monumentalna bazylika miała transept, który

nie występował poza mury obwodowe trójnawowego korpusu, i ciągi głębokich kaplic, otwartych do naw bocznych i przykrytych wspólnym z nimi dachem. Krótkie, półkoliście zamknięte prezbiterium obiegał ambit o szerokości i wysokości naw bocznych. Przed r. 1804 ozdobą elewacji bocznych były wysokie szczyty transeptu zwieńczone przerwanymi gzymsami. Zwrócona ku Dźwinie dwukondygnacyjna, dwuwieżowa fasada łączyła dynamiczny rzut ze światłocieniowymi walorami gęstej kolumnowej artykulacji. Plan świątyni, łącznie z rzutem jej fasady, był wierną kopią znanego z rycin projektu rzymskiego kościoła San Carlo al Corso (proj. 1613 Onorio i Martino Longhi), wykorzystanego również (jeśli chodzi o rzut fasady) w architekturze kościoła Bernardynów w Budsławiu.

Zaświrz

biał. Засвір, ros. Засвирь; obwód miński

Klasztor Karmelitów Trzewiczkowych

Najwcześniejsze informacje o karmelitach w Zaświrzu pochodzą z r. 1697. Klasztor wzniesiono razem z kościołem w l. 1713–1714. Skasowano go w r. 1832.

Trzy skrzydła budynku wyznaczały wraz ze ścianą kościoła rozległy prostokątny wirydarz. Obecnie ruina.

Kościół Karmelitów Trzewiczkowych p.w. Św. Trójcy i Nawiedzenia NMP

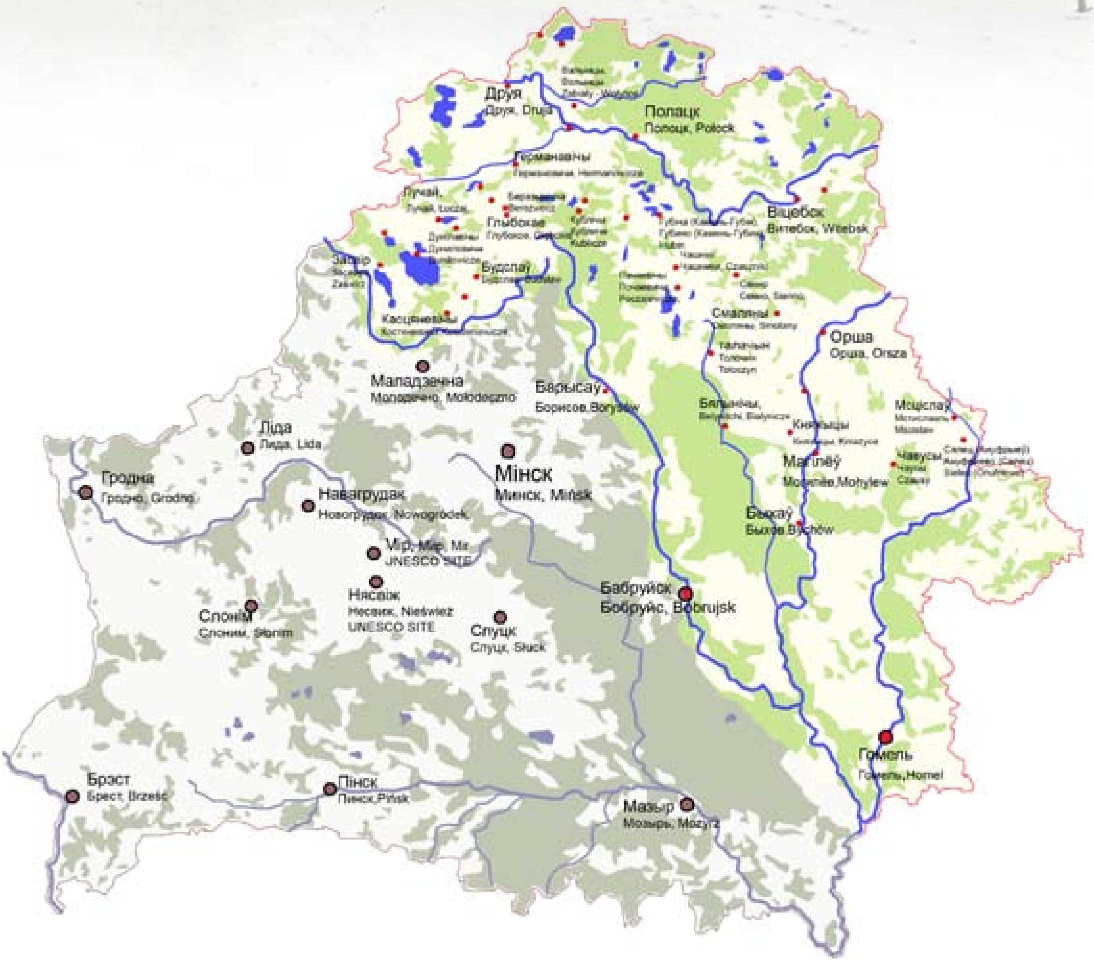
Murowany w l. 1713–1714 z fundacji marszałka oszmiańskiego Krzysztofa Zenowicza i Jadwigi ze Szwykowskich, właścicieli dóbr, według projektu zastosowanego przez Jana Pensę przy budowie kościoła w Michaliszkach (1686–1693) Konsekrowano go w r. 1766. Po kasacie klasztoru był kościołem filialnym parafii w Świrze. W r. 1865 przekazano go Cerkwi. W r. 1919 został rewindykowany – od tego czasu funkcjonowała przy nim parafia. W r. 1946 został zamknięty i zdewastowany. Zwrócono go w r. 1990 i poddano restauracji.

Jest to kościół jednonawowy, z krótkim prezbiterium zamkniętym apsydą. Surowe kubiczne formy, bez ornamentu i artykulacji porządkowej, sięgają do lokalnej tradycji (np. dzieł Andrzeja Kromera). Fasadę o dwóch wieżach występujących z naroży korpusu poprzedza kruchta na planie podkowy.

Kościół Karmelitów Trzewiczkowych p.w. Św. Trójcy i Nawiedzenia NMP

www.drogibaroku.org